

ЛІТЕРАТУРНЕ І ДІАЛЕКТНЕ МОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРИСТИКИ ІТАЛІЇ

Надія Бабич

Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича (Україна)

Streszczenie. Współczesna fala emigracji ukraińskiej charakteryzuje się tym, że emigranci zarobkowi w zdecydowanej większości zamierzają wrócić do ojczyzny. Motywacja społeczna i psychologiczna zachęca ich do realizacji swojego wewnętrznego „ja” w formie modlitwy osobistej, w poezji, listów (o charakterze publicystyki i prywatnych) itp. w języku ojczystym. Te teksty odznaczają się specyfiką leksyki, organizacji składniowej, konotacji emocjonalnej, co jest interesujące z punktu widzenia socjolingwistyki i etnopsychologii, czyli funkcjonowania języka w sytuacjach nadzwyczajnych.

Słowa kluczowe: emigracja, pamiętnikarstwo, epistolografia, socjolingwistyka, samoregulacja, poszukiwanie własnej tożsamości, leksyka emocjonalna

Не зовсім за правилом, але почнемо розлогою цитатою з інавгураційної лекції Почесного доктора національного університету „Києво-Могилянська академія” Михайлини Коцюбинської: „Спогади, листи, щоденники, з усією своєю специфікою, разом становлять напрочуд змістовний і своєрідний інформативно-психологічний феномен на непевній рухомій межі між сьогодні і вчора, між живим і неживим, між документом і сповіддю, реальним фактажем і художнім узагальненням. У самій природі художньої документалістики закладено синтез двох начал – художнього і документального. Це серйозне пізнавальне джерело і водночас естетичне переживання. У цьому її природа і особливий чар”¹.

Мемуаристика – це вияв психологічних глибин людської сутності, спосіб її самовираження, самохарактеристики. Мемуари – це не лише оповідь-спогад, це і вірші, і моління-молитви, і сновидіння, і листи тощо. Якщо людина пише спогади в комфортних для неї умовах – це будуть одні тексти, а спогади цієї ж людини в умовах дискомфорту – це тексти інші. Часом такі спогади збирає і komponує одна людина з подання інших, собі подібних. Саме за такими текстами ми спробуємо висвітлити задекларовану тему.

Перу українки, випускниці філологічного факультету Чернівецького національного університету, матері двох уже дорослих дітей, нині

¹ М. Коцюбинська, *Історія, оркестрована на людські голоси: Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури*, Київ 2008, 56.

громадянки Італії Любові Левицькій належать дві книги мемуарного жанру: „Роде мій красний”² і „Чужина”³. Обидві книги технічно видані в Чернівцях. Після прочитання з метою редагування першої книжки ми написали у передмові: „Пам’ять серця. Вона тривка, але й дуже вразлива. Дехто нехтує нею і тримає в цій пам’яті лише тих, хто поряд. Але ж ти – не перекотиполе. В тебе є коріння, а не тільки насіння. Якщо коріння лише при поверхні, то ти ризикуєш його застудити, засушити, залити дощами буденності. Якщо коріння глибоке, йому затишно, впевнено, тривко. І тобі з таким корінням спокійно...”

Авторка цієї книжки не лише має саме таке глибоке коріння, а ще й дбайливо його доглянула ще й людям показала. І добре зробила... Вона – не тільки прекрасно знає кілька поколінь своєї родини, а й знає їх так, наче прожила з ними і їхнє життя. Знає, бо любить і поважає кожного з них, бо ж переконана, що кожен вартий доброго слова. Як і доброї, світлої Долі. І якщо вона, Доля, не завжди була такою, то принаймні Пам’ять мусить бути світлою і вдячною. Для цього, звичайно, замало фізичної людської пам’яті – потрібен ще й матеріальний її вияв: фотографії, відео, портрети, меморіальні речі тощо. А якщо в руках перо і не лише вроджена, а й професійна здатність зафіксувати цю пам’ять Словом, то більшої надійності для її збереження годі й сподіватися (Роде мій: 3–4).

Любов Левицька вже добре володіє італійською мовою, знає російську і, як філолог-україніст, професійно користується різностильовими ресурсами мови української. Усі ці знання вона застосувала у книзі „Чужина”, в якій її герої оповідають свої долі тією мовою, в якій їм легше залишатися щирими і безпосередніми. З їх спогадів, оповідей, листів до рідних і навіть до самих себе, і навіть поетичних проб постійно бринить ностальгія за чимось, кимось, зокрема й за самим собою, тим, колишнім. Порівн.:

... живу в чужім краю,
мучу душеньку свою...
ковтаю сльози, мов перлини...
Не гріє сонце в чужині (Світлана).
Ніби все навкруг таке
як на Україні,
Все собі росте, цвіте,
А моя душа не та,
Щоб чужим радіти (Сільвія).

У Післямові Л. Левицька пише: „Может показаться читателю странным, что книга включает в себя все три языка и я, автор, заключение пишу не на родном мне языке, а на русском. Живя за пределами государства не теряешь родной язык, а приобретаешь единство общения, общения со всеми, кто приехал из стран бывшего Союза, и вливаешься

² Л. Левицька, *Роде мій красний*, Чернівці 2005, сс. 152. (далі: Роде мій – з вказівкою сторінки).

³ Л. Левицька, *Чужина*, Чернівці 2008, сс. 308. (далі: Чужина – з вказівкою сторінки).

в языковую культуру народа той страны, где ты выбрал своё будущее” (Чужина: 281).

Оце вникання у культуру середовища, в якому живеш і якому довіряєш, зумовило те, що у книги Л.Левицької багато авторів, які довірили їй свої сокровенні роздуми. Навіть ось такі, як Наталя Зліпук із Болоньї: „Словами-образами кодируется информация и верно подобранное слово, угаданный за словом образ способно расшифровать, разгадать вековые тайны.

Есть ещё одна важная деталь, относящаяся к слову. Это интонация. Можно злобно прошипеть самые хорошие слова, да так, что у человека, к которому они обращены, душа в пятки уйдёт, а можно отборные ругательства говорить с нежностью, влюблённым голосом, и слушающий будет млеть от счастья, не вникая в смысл слов.

К сожалению, интонацию невозможно передать на бумаге. Её воспринимает наша душа, наше сердце. И только сердце может угадать, с какой интонацией произносились слова, написанные в книге.

Всё это в полной мере относится к волшебной, загадочной и самой знаменитой книге – Библии. Как много, казалось бы, противоречивых и шокирующих фраз можно в ней найти. Как много вопросов задают люди, сходу пытающиеся её понять, открыть для себя её тайны, вникнуть в её слова умом. И только читая и перечитывая Библию не один раз, вдруг делаешь для себя открытие: книгу эту, особенно Евангелие, нужно понимать сердцем” (Чужина: 203). Оце розуміння серцем прагне мати авторка „Чужини”. Їй незабутні долі її героїнь (героїв практично немає, тому це книга суто жіночих текстів).

А ось уже виразно художня форма: пише Марічка із тієї ж Болоньї. Колоритна, образна, експресивна українська мова сучасної, очевидно, освіченої людини (редактор у книжці не значиться, лише коректор, і то не дуже уважний).

„І почала я потихеньку ятрить себе: „Чого ти тут? Чого не вдома? Що, зарплати не вистачало? А старенька мати вдома на кого залишена?” І тут же виправдовувалася, що тут я заради трьох моїх синів, хочеться допомогти їм закінчити університет та й покращити матеріальний стан, квартиру хочеться нову купити, бо в старій тісно, так от як почну перебирати, чого мені ще треба чи хочеться, то і день пройшов у сварці між двома моїми „я”. Одне моє „я” мене критикувало, а інше – „я” підтримувало і виправдовувало.

Ото ж направду, Адам як согрівив, то ж не пішов зі спокуютою, а з виправдовуваннями та звинуваченнями:

– Жінка спокусила, яку ти мені дав.

Отак і йдемо від того виправдання по світу, все виправдовуючись, що хтось створив нам умови, а ми мало чи не жертви, а потім, дивись, а друга моя частинка так голосить спогадами:

– Сонечко моє, вставай!

Будила щоранку кожного з синочків – вже шість років не відкриваю їм віконечка, не випроводжую до школи. Виросли – без мене, дорослими стали – без мене, одружилися – майже без мене. З ними є батько, мій чоловік, та він також без мене. Чи простять мені діти мою відсутність у їх повсякденні, хто їм мене заміняв чи підтримував у хвилини, коли я мала бути поруч? Час пройшов і його не повернеш назад, а скільки ніжних слів недомовлено, скільки недолюблено...

Без мене поховали мою матусю. З її втратою перевернулося все в моєму естві – я почула себе в клітці-чужині, звідки не могла вирватися навіть на похорон. Мої випадкові друзі з Пезаро привезли мене до Болоньї, і ми пішли в день маминого похорону шукати церкву, хоч в такий спосіб мені хотілося бути поруч неї. Цілий день шукали – знайшли.

Схвильована мова, „рубані” фрази, риторичні запитання... Аналогії з біблійними сюжетами, зміщення просторових картин – дім та Італія.

Експресивна лексика, ритмічно скандовані фрази, неускладнені речення, як струни, що звучать кожна окремо і в наступному творі. „Зболеність” – назва автохарактеристики ще однієї героїні – Галини, теж із Болоньї.

„Мої враження про перебування в Італії не назвеш інакше, як *зболеними, випланими, ностальгічними* (виділено нами. – Н.Б.). Такий дух зародився ще в Україні, та все не давала йому місця у своєму серці. Скрута змусила мене залишити сім'ю, улюблену роботу і податися *в далеку і таку чужу Італію*. А що було робити? На вчительську зарплату не змогла б утримати двох доньок-студенток, провести газ, справити весілля старшій доньці, допомогти молодій сім'ї хоч трішечки облаштувати своє життя. В Італії вже майже два роки. Доглядаю нерухому бабку, щоб моїй сім'ї в Україні жилося легше у матеріальному плані. Так, ми тут заробляємо, а скільки ми втрачаємо! Бо материнської і жіночої ласки не додаш, а роки спливають! Листи і телефонні розмови не є найраціональнішим методом виховання, але ж взуті, одягнуті... Знаю, що так довго не може тривати, але поки що так.

Не можу спокійно слухати і погоджуватися з тими, хто стверджує, що в Італії їм живеться добре і додому не збираються. Це тільки слова, які не мають і можуть мати коріння. Ми *тут ніколи не матимемо душевного спокою*, знаючи і весь час думаючи, що там старенькі батьки, діти, чоловік...

Галина пише вірші, а в них – яскраві, але гнітюче яскраві епітети: *спопеліла душа, криваві сльози, порожня криниця, сонні дерева*, і як рефрен:

Тут, на чужині, кожна хвилина

Наче набат (Чужина: 168).

І нічого дивного у тому немає, що нестачу духовного середовища емігранти поповнюють у церкві, де вони об'єднуються у молитві для життя в християнській моралі. А ще – пишуть вірші, оповідання, новелки, навіть

гуморески з глибоким моралізаторським змістом. Наприклад, „Про справжній ніс” Наталії Кухоніної: „Ніс був маленький, кругленький і кирпатий, як бульба у цятках. О, він багато чого хотів. По-перше, вирости великим, а по-друге, стати справжнім орлиним Носом. У снах він вже бачив себе красенем, і якимось не витримав – пішов до лікаря. Той лікар був не звичайний лікар, який міряє температуру і призначає ліки. Той лікар робив операції по перетворенню. Він, наче чаклун, міг перетворити спотворений природою ніс або рот на королівський.

У лікарні наш Ніс став, як водиться, у чергу. А перед ним стояв, ви уявити собі не можете хто – Орлиний Ніс, власною персоною, гарний-прегарний. Ніс-бульба пересилив свою боязкість і спитав Орлиного Носа: „Скажіть, будь ласка, а що вас привело сюди?” „Хочу, щоб мені зробили операцію” – відповів кирпатий Ніс. „Так, хочу стати справжнім Носом” – пояснив співрозмовник. „А хіба ви, такий благородний, такий гордий, такий...” – почав ображений природою Ніс, але Орлиний його перепинив: „Так, так, саме такий, як ви кажете, але несправжній, бо я не можу дихати. Тобто дихаю, але мене часто закладає. А ви як дихаєте?” – спитав Орлиний Ніс в Кирпатого. „Я чудово дихаю!” – відповів той. „О, як я вам заздрю! Ви такий щасливий!” – сказав Орлиний Ніс і приклався до носової хусточки. А кирпатий Ніс почервонів, йому стало соромно, як ніколи за своє життя. Я впевнена, що ви знаєте, чому це сталося. Так, так, саме тому, що Ніс, хоча був маленьким і кирпатим, виявився справжнім і прекрасно виконував свою найголовнішу роботу – ДИХАВ!” (Чужина: 152–153). Квінтесенція тексту: будь собою і робити свою справу по-справжньому.

Та не до жартів переважній більшості мовців: гнітить туга за домом, виснажує важка праця, туманить мозок чужа мова. Наприклад: „Доню, я не можу тут більше, мені ні мова не йде до пам’яті, ні робота, ані господарі... Я вчора перш ніж подзвонити тобі і сказати про своє рішення – їхати додому, вперше купила пляшку горілки і всю одразу й випила, а тверезою залишилася, тверезість і дотепер, лише в серці біль... Я так сподівалася, що ти згодишся з моїм рішенням – я хочу повернутися додому, вже чотири місяці – *а я місяця не можу собі знайти, все тут не те і не так, і нікому не вгодиш, люди не такі, і мова не така, я вму з туги тут* (виділено нами. – Н.Б.), а ти так мене вчора словами – як батько в дитинстві – батогом...” (Чужина: 35).

Або у формі поетичній, далекій від законів і традицій віршування, але щирій і глибоко психологічній від Світлани Дирбавки із Риму:

Скажи мені, мамо, чого так сумуєш,
чого у оці твоєму блищить сльоза?
Чом личко у тебе змарніло, зів’яло,
де ділась веселість колишня твоя?
Чи в серці у тебе якась скрита рана,
що палить дошкульно і сон відбира?

Чи хмара нависла важка, олив'яна
над твоїм майбутнім, як чорна мара?
Скажи мені, мамо, чого так сумуєш...
Скажи мені мамо, мамо, скажи... (Чужина: 33).
Нерідко в пам'яті зринають і рвуться на волю співанки рідної хати, як-от:
Доле моя, доле моя,
Десь ся, доле, діла?
Чи вода тя примулила,
Чи тя рибка з'їла (Чужина: 13).

Зраджені ілюзії, нездійснені сподівання... Усе це – у сповідях-листах, віршах і психологічних розмірковуваннях, які потрапляли до авторки також через газету „Форум”: „Зайдуть до нашої редакції заробітчани, жили між собою дружньо, допомагали один одному, хто як міг. До нашої редакції приходили просто „на каву”, чи „душу відвести”, почути рідну мову чи порадитися про різні ситуації, що склалися у закордонному житті. Через нашу газету проходили сотні оголошень про роботу, про правильне оформлення документів, про новини з України, а найголовніше – ми відкрили рубрику „Нам пишуть”, – і полетіли до нас листи-сповіді про всі труднощі, з якими зустрічаються заробітчани в нових умовах, про дітей і батьків, залишених вдома, про зруйновані родини, про чужину...(Чужина: 4) Отак без літературних канонів – як говорять між собою.

У першій книжці „Роде мій красний” Л.Левицької героєм є вона сама і члени її великої родини ледь не від прапрадіда, живі і покійні, рідні і двоюрідні, старі і молоді, діти... Це збірка спогадів і оповідей власних і членів родини, дитячого і зрілого віку, спроби художнього самовираження і т. ін. в жанрах оповідання і новели тощо з науково-публіцистичними вставками для підсилення правдивості оповіді. Написана книжка сучасною українською літературною мовою, навіть вислови родичів – носіїв закарпатських (що в Румунії) і буковинських говірок – подані не завше автентично. Напр.: Не буйтеся, діточки, скоро бдеме у нас дома... – Няньку, а де тото наше *ходы, сюды, ты?*. – Ци ни чулисье, люди добрі, дийсь туйки із Банату привезли мою доньку, ни знаю, де її глядати... (Чужина: 49).

Л. Левицька пише: „Я з самого дитинства знала, що наш рід належить до русинів, бо дід Федір завжди казав: „Тримайся, дитино, свого краю, бо я тепер сам не знаю, як себе називати: у Румунії бивим русином, а туй ня волошином кличут”... І стільки болу було чути в тих словах, – коментує автор, – стільки туги і жалю, що я ніяк не могла збагнути змісту” (Роде мій: 27).

Автор мемуарів пояснює, хоч лише популярно, особливості закарпатського діалектного мовлення (що є популярним науковим фрагментом тексту) своєї родини: „Наприклад, голосний звук [и] вимовляється завжди

твердо: *ходы, сюды, ты*. В іменниках і займенниках замість відмінюваних закінчень *–ою, –єю*, вживається *–ов* (*тобов, ногов, дорогов, дарабов, свойов*). Паралельно з вказівними займенниками типу: *цей, той, ця* часто вживаються форми *тот, тота, цяся, сись*. У дієсловах третьої особи теперішнього часу, а також у формі другої особи наказового способу множини виступає тверде *т* замість м'якого: *ходить, робит*. У дієсловах минулого часу зберігається закінчення *–сьми, –сьме*: *походьлисьме, узялисьме*. В умовному способі замість частки *би* часто виступає архаїчна форма *бым*: *зробыла бым, зцідыла бым, купыла бым*.

У тексті трапляються слова, вживані в нашій родині, але не виводимо їх у окремий словник діалектизмів, бо, на нашу думку, вони є загально-вживаними і досить зрозумілими у спілкуванні населення всіх регіонів України. Ось кілька з них: *няньо, нянько* – тато; *шикори* – перетоплений свиний жир; *токан* – каша з кукурудзяної муки; *надраги* – штани, верхній чоловічий одяг; *жоковина* – перстень; *хаща* – ліс (Роде мій: 26).

А на с. 107 подані народнорозмовні фразеологізми, записані від бабусі авторки: *кого вкусила змія, той черв'яка боїться; хто як собі постелив, так і виспався; той ся ще не вродив, щоб йому світ угодив; доки вік – доти муки, нема віку – нема й ліку; жорно без зерна не меле; не знав, не знав, та й ледве забув; в сто людей спитай поради, а роби, як тобі серце каже; що сховав – загубив, що роздав – знайшов навіки; кожна гуска знає, як у ноги холодно; терплю, як жаба граду; обуту ня видно, а босу – слідно; так ся стулив, як вош на морозі*.

Л. Левицька мала на меті, очевидно, не лише дати своїм героям висловитись, а ще й навіяти їм переконання в їх талановитості, неординарності мислення, а читачам – перейнятися їхніми долями, щоб подбати, аби світ ставав кращим. „Інформаційний вплив у процесі навіювання організовується так, щоб думки, уявлення, образи входили безпосередньо у сферу свідомості і закріплювались там як дещо дане, уже доведене. Це стає можливим за умови підміни активного ставлення психіки до предмета комунікації штучно створеною пасивністю сприйняття інформації”, – пише А. Потеряхін⁴. Можливо, авторка прагнула заспокоїти деформоване психологічне світосприйняття методом „вихлюпу” його в люди.

Герої Л. Левицької не перебувають у депресії – вони діють відповідно до ситуацій, в яких опиняються, наче усвідомлюють справедливість думки: „Куди рухатиметься світ – від нас залежить мало. А ось куди піде людство, це, – як вважає М. Воронов, – може бути результатом нашого вибору. Там, де у прийнятті рішень беруть участь істоти мислячі, їхні сподівання зостаються передбаченнями самовизначальними. Наші сподівання впливають

⁴ А.Л. Потеряхин, *Ситуативная внушаемость человека*, Журнал практикующего психолога, 1998, № 4, с.59.

на майбутнє, а майбутнє впливає на наші сподівання”⁵. Персонажі мемуарів і сповідей сповнені глибоких переживань, а це діяльність, яка „виявляється лише в ситуаціях неможливості реалізувати внутрішні потреби життя і безсенсовості життя, яка з’являється внаслідок цього”⁶, і спрямована ця діяльність на встановлення взаємовідповідності. Відбувається саморегуляція, а „в процесах саморегуляції відкривається ще одна грань взаємодії знання і почуття – взаємовиключення: сильні емоції, афекти пригнічують свідомість, а когнітивні процеси розпізнавання емоцій та їх смислових підстав „розчиняють” їх”⁷. Мемуарні тексти Л. Левицької розраховані, у першу чергу, на самих її героїв, а отже прагнення автора допомогти розпізнати емоції, щоб їх пригасити, є цілком умотивованими.

О. Горбатков цитує з книги Т. Рібо “Логіка почуттів” (1906 р., с. 51) такі слова: „... Ми кажемо, що страждання протилежні до задоволення; це просто спосіб висловлюватися, – вони не протилежні, вони просто відмінні”⁸. За стражданнями героїв Л. Левицької проглядається щира надія на добру перспективу, зміну на краще, бо людина мусить пристосовуватися до обставин, змінити якщо не їх, то своє до них ставлення. На думку Н. Макаренка, „психічна адаптація людини, мотивована орієнтованими потребами, має активний характер і націлена на усунення недостатньої орієнтованості людини, викликаной появою новизни в оточуючому середовищі”⁹. Новизна для нових емігрантів Італії – це і нові форми праці, і нові контакти, новою мовою, і входження в нову етнокультурну, з якою більшість знайомиться на рівні побутового спілкування або принагідного мультимедійного сприйняття дійсності. Італійська дійсність для іншої діаспори відмінна від за готівкової американської, яку, напр., описує Б. Ажнюк: „Локальні етнокультурні середовища – ресторани, театри, школи, церкви, радіо-телевізійні програми, культурні й відпочинкові центри – стали тією приправою, без якої життя було б пісним і безбарвним. Наявність етнічності є ознакою „коренів”, чим варто радше пишатися, ніж приховувати. Водночас зростає роль спільної, загальноамериканської культури”¹⁰.

„Нормальна адаптація – це такий адаптаційний процес особистості, який приводить її до стійкої адаптації в типових проблемних ситуаціях без патологічних змін її структури і, одночасно, без порушень норм тієї

⁵ М.В. Воронов, „Групповой портрет депрессии” (толкование термина как способ поиска общего), Практична філософія, 2004, № 3, с. 92.

⁶ О.Е. Хухлаев, Психология переживания в контексте культурно-исторической типологии, Вопросы психологии, 2005, № 5, с. 19–27.

⁷ Н.В. Наумчик, К проблеме психической саморегуляции личности, Практична психологія та соціальна робота, 2005, № 1 с. 59.

⁸ А.А. Горбатков, Позитивные и негативные эмоции: взаимосвязь и её зависимость от уровня субъективного развития индивида, Психологический журнал, 2001, т. 22, № 1, с. 43.

⁹ Н.Г. Макаренко, Психологічні особливості процесів адаптації та дезадаптації особистості, Вісник Київ. націон. ун-ту ім. Т. Шевченка. Військово-соціальні науки, 2001, Вип. 3, с. 43.

¹⁰ Б.М. Ажнюк, Мовна єдність нації: діаспора й Україна, Київ 1999, с. 13.

соціальної групи, у якій проявляється активність особистості”¹¹. Очевидно, що саме на таку адаптацію розраховує автор. Вона сама і її герої адаптаційним середовищем вважають церковне у першу чергу. А ще – взаємний спосіб самовираження, які укладаються в одноосібні або колективні мемуарні тексти. Для себе, і для історії роду і народу.

LITERARY AND DIALECT LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN
MEMOIRS MATTER OF STALY

Summary. Modern wave of Ukrainian emigration has one peculiarity that its participants, in their majority, are willing to come back to their motherland. Social and psychological motivation compel them to realization of their inner „ego” in the forms of their private prayers, pvetical worko, letters (publicistic and private) etc., written in their mother tongue. These texts are marked with the specificity of their vocabulary, syntactical structure, emotional connotation which is of interest from the point of view of sociolinguistics, ethnolinguistics i.e. language functioning under extraordinary conditions.

Key words: emigration, memoirs writing, epistolary, sociolinguistics, emotional lexis, selfregutation, serfrealization

¹¹ Н.Г. Макаренко, Там же, с. 44.